

Zpravodaj Československého sdružení uživatelů TeXu

Lucie Schaynová; Jan Šustek

Aplikace parametrů řádkového zlomu a output rutiny k formátování sazby v TeXu

Zpravodaj Československého sdružení uživatelů TeXu, Vol. 29 (2019), No. 1-4, 44–65

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/150169>

Terms of use:

© Československé sdružení uživatelů TeXu, 2019

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ*:
The Czech Digital Mathematics Library <http://dml.cz>

Aplikace parametrů řádkového zlomu a output rutiny k formátování sazby v $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ u

LUCIE SCHAYNOVÁ, JAN ŠUSTEK

V článku projdeme vnitřnosti programu $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ a ukážeme si, jakou cestou se jednotlivé znaky vstupního souboru `.tex` postupně dostanou až do výstupního souboru `.pdf`. Zdržíme se u algoritmu řádkového zlomu, který bez debat výrazně předběhl svou dobu. Vhodnou kombinací jeho parametrů lze nastavit nejen zarovnání textu do bloku, na střed nebo na praporek, ale ukážeme si i mnoho dalších možných způsobů zarovnání textu. Na konci této cesty se nachází output rutina, která má za úkol umístit vysázený text na stránku. Ukážeme si, jak lze nastavit různá záhlaví a zápatí a jak lze jednoduše vytvořit hlavičkový papír. Také si ukážeme různé praktické aplikace output rutiny, například k vysázení slajdů pro přípravu prezentací. Přejde řeč i na problematiku zjišťování pozice konkrétního bodu sazby na stránce a využití této informace při kreslení obrázků v `METAPOSTu`.

Článek vychází z přednášky druhého autora na konferenci `OSSconf 2018`.

Clíčová slova: $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$, řádkový zlom, output rutina

1 Úvod

$\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ je program, který vezme text ze vstupního souboru a vysází jej podle daných instrukcí. V tomto článku si stručně popíšeme, jakou cestou projdou jednotlivé znaky vstupního souboru `.tex`, než se vytvoří výstupní soubor `.pdf`. Tuto cestu si lze představit jako montážní linku s desítkou na sebe navazujících nástrojů, kde vstupem prvního nástroje je vstupní soubor, vstupem dalších nástrojů je výstup předchozího nástroje a výstupem posledního nástroje je výsledný soubor `.pdf`. Z těchto nástrojů se dále v článku budeme podrobněji zabývat řádkovým zlomem a output rutinou.

Každý nástroj začne pracovat okamžitě, když od předchozího nástroje dostane dostatek materiálu, aby mohl začít pracovat (princip nutného minima). Zájemcům o hlubší pochopení problematiky doporučuji [1] nebo [2], zájemcům o maximální pochopení doporučuji během dlouhých zimních večerů [3].

V textu budeme pracovat v `Plain $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$` u s načteným `OPmacem`, a to z důvodu, aby lépe vynikly jednotlivé ukázky. Jelikož je ale většina uvedených příkazů obsažena přímo v jádru (`pdf`) $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ u, budou ukázky po drobných modifikacích fungovat i v jiných nadstavbách (`pdf`) $\text{T}_{\text{E}}\text{X}$ u.

1.1 Input processor

Funkcí input processoru je načíst jednotlivé řádky textu z konkrétního vstupního souboru, případně z jiného vstupního proudu.¹ Je třeba si uvědomit, že možnosti názvů souborů mohou být v různých operačních systémech různé. Dále mohou být různé i způsoby ukončování řádků v textových souborech. Chování input processoru tak nutně je systémově závislé. Na druhou stranu je input processor jediná systémově závislá část T_EXu a výstup input processoru již je systémově nezávislý.

1.2 Token processor

Token processor přečte znaky z výstupu input processoru a vytvoří z nich tzv. tokeny a ty vloží do tzv. čtecí fronty. Token typu řídicí sekvence odpovídá názvu makra, názvu příkazu, názvu registru apod. Pokud se ze znaků nevytvoří token typu řídicí sekvence, vytvoří se token typu dvojice (*znak, kategorie*), kde *kategorie* určuje, jak se daný *znak* bude chovat. Zatímco u tokenů typu řídicí sekvence není dopředu známo, jak se budou chovat, a uživatel si je může předefinovat, u tokenů typu dvojice je jeho chování pevně dáno kategorií, která je dále neměnná.

Token processor tedy identifikuje vše, co se v textu nachází, a tyto informace pošle dalšímu nástroji, expand processoru.

1.3 Expand processor

Expand processor načte jeden token ze čtecí fronty. Pokud se jedná o expandovatelný token (například makro), načte i jeho případné argumenty a token expanduje podle příslušné definice. Vzniklé tokeny vrátí zpět do čtecí fronty. Tento proces se opakuje tak dlouho, dokud expand processor nenarazí na neexpandovatelný token (například na primitivní příkaz, písmeno nebo konstruktor exponentu). Tento token pak předá hlavnímu procesoru. Na výstupu expand processoru tak mohou být pouze primitivní příkazy nebo znaky s daným chováním.

1.4 Hlavní procesor

Hlavní procesor příslušné příkazy vykoná. V běžném dokumentu je nejčastějším příkazem vysazení konkrétního znaku. Dalšími častými příkazy jsou definice nových maker, změna fontu nebo práce s registry. V neposlední řadě je třeba zmínit příkaz na ukončení běhu T_EXu, který bývá často zmiňován až na posledním řádku.

Znaky se ukládají do tzv. horizontálního seznamu, což si lze představit jako jeden dlouhý řádek textu, který později bude rozlámán na řádky. Do horizontálního seznamu se dále ukládají různé výplňky (horizontální mezery), penalty a další objekty.

¹Vstup lze načítat z terminálu. Nicméně například v Linuxu lze načítat vstup i z pojmenované roury, protože ta se navenek tváří jako soubor.

1.5 Řádkový zlom

Cílem řádkového zlomu je načíst z horizontálního seznamu celý odstavec textu a ten rozlámat na jednotlivé řádky. Algoritmus najednou najde místa zlomu celého odstavce, aby byl optimální s ohledem na hodnoty mnoha parametrů.

Výsledné řádky textu se ukládají do tzv. vertikálního seznamu, což si lze představit jako jeden vysoký sloupec sazby, který bude později rozlámán na stránky. Do vertikálního seznamu se dále ukládají různé výplňky (vertikální mezery), penalty a další objekty.

1.6 Stránkový zlom

Jakmile je vertikální seznam již dostatečně plný, zavolá se algoritmus stránkového zlomu, který určí, jaká část textu se umístí na aktuální stránce. Protože nalezení optimálního stránkového zlomu vyžaduje obrovskou výpočetní složitost, není \TeX ový algoritmus natolik propracovaný a je jen pár parametrů, kterými lze stránkový zlom ovlivnit.

1.7 Output rutina

Output rutina se nachází na konci cesty k výstupnímu souboru `.pdf`. Jejím úkolem je umístění příslušného textu na stránku. Na stránku se umístí ale také například záhlaví, zápatí, poznámky pod čarou nebo plovoucí objekty.

Důležitým úkolem output rutiny je export takto vytvořené stránky do souboru `.pdf`. Protože až v tuto dobu je přesně známo, na které stránce bude konkrétní text, uloží se nyní také informace o křížových odkazech.

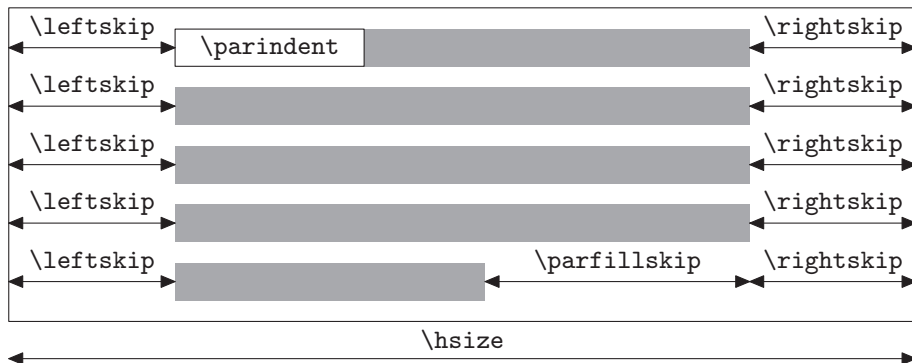
2 Řádkový zlom

Knuthův-Plassův algoritmus řádkového zlomu výrazně předběhl svou dobu. Jeho details, matematické odvození a množství příkladů lze najít v šedesátistránkovém článku [4].² Algoritmus je závislý na mnoha parametrech:

```
\adjdemerits \doublehyphemerits \emergencystretch
\exhyphenpenalty \finalhyphemerits \fontdimen
\hangafter \hangindent \hspace \hyphenpenalty \leftskip
\linepenalty \looseness \parfillskip \parindent
\parshape \pretolerance \rightskip \tolerance
```

V dalším textu si ukážeme vliv některých parametrů na výsledný zlom. Přesný význam každého z nich se lze dočíst v [1] nebo [2].

²Nelze opomenout související Liangův algoritmus dělení slov [5], který se při lámání řádků v \TeX u využívá.

Obrázek 1: Základní parametry řádkového zlomu

Zarovnání odstavce je určeno registry `\leftskip` a `\rightskip`, mezery těchto velikostí se vkládají na příslušný okraj každého řádku. Jako odstavcovou zarážku \TeX vloží `\hbox` šířky `\parindent`. Na konec posledního řádku odstavce se vloží mezera velikosti `\parfillskip`. Situaci zachycuje obrázek 1. Jednotlivá zarovnání budeme v rámečcích na stranách 48–53 demonstrovat na textu z [6].

3 Příkaz `\shipout`

3.1 Minimální příklad

Primitivní příkaz `\shipout` do souboru `.pdf` okamžitě vloží stránku s vysázeným boxem, který za příkazem `\shipout` následuje. Příkaz `\shipout` neprovede nic dalšího – nevloží záhlaví, nezmění číslo strany a podobně.

Vyzkoušejme si vysázet jednoduchý dokument.

```

1 graf%
2 \shipout\hbox{ahoj}%
3 ika
4 \bye
```

Na řádku 1 hlavní procesor začne plnit horizontální seznam. Na řádku 2 se do souboru `.pdf` vloží stránka s textem „ahoj“. Na řádku 3 se pokračuje v plnění horizontálního seznamu. Příkaz `\bye` na řádku 4 ukončí horizontální seznam, vyvolá algoritmus řádkového zlomu, algoritmus stránkového zlomu a na závěr pomocí output rutiny do souboru `.pdf` vloží stránku s textem „grafika“. (Proč se nevysází text „grafika“, se čtenář dočte například v [2] na straně 103.) Výsledný soubor `.pdf` tak bude mít dvě strany, přičemž stránka ručně vložená pomocí příkazu `\shipout` předchází stránce, na které byl příkaz `\shipout` použit.

<pre>\leftskip=0pt \rightskip=0pt \parindent=20pt \parfillskip=0pt plus 1fil</pre>	<p>V plainu jsou implicitně registry nastaveny na uvedené hodnoty. Při tomto nastavení je text zarovnaný do bloku, přičemž poslední řádek může být kratší.</p>
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelný prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, díím, nech je vám Petr neb Pavel, mějž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, díím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

<pre>\leftskip=0pt \rightskip=0pt plus 1fil \parindent=20pt \parfillskip=0pt</pre>	<p>Zarovnání na praporek docílíme přidáním nekonečné pružnosti k registru <code>\rightskip</code>. Nekonečná pružnost způsobí, že \TeX preferuje vytvoření kratšího řádku před případným rozdělením slova. Registr <code>\parfillskip</code> můžeme vynulovat.</p>
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelný prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, díím, nech je vám Petr neb Pavel, mějž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, díím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

3.2 Vložení strany s obrázkem

S využitím příkazu `\shipout` lze do dokumentu jednoduše vkládat strany jiného dokumentu. Níže použité makro `\margins` uvnitř skupiny lokálně nastaví nulové okraje, aby vložená strana byla přes celou stranu dokumentu.

```
5 \begingroup
6 \margins/1 a4 (0,0,0,0)mm
7 \pdfximage{zadaniVSKP.pdf}
8 \shipout\hbox{\pdfrefximage\pdflastximage}
9 \endgroup
```

<pre>\leftskip=0pt plus 1fil \rightskip=0pt plus 1fil \parindent=0pt \parfillskip=0pt</pre>	<p>Pokud stejnou nekonečnou pružnost přidáme i k <code>\leftskip</code>, bude odstavec zarovnaný na střed. Nesmíme ale zapomenout vynulovat <code>\parindent</code> a <code>\parfillskip</code>.</p>
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelný prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, nech je vám Petr neb Pavel, měžž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

<pre>\leftskip=0pt plus 1fil \rightskip=0pt plus -1fil \parindent=0pt \parfillskip=0pt plus 2fil</pre>	<p>Zarovnání do bloku s posledním řádkem na střed lze použít při sazbě popisků obrázků. Hodnoty registrů jsou voleny tak, aby jejich pružnost byla nekonečná a aby platilo <code>\leftskip + \rightskip = 0pt</code> a zároveň <code>\leftskip = \rightskip + \parfillskip</code>.</p>
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelný prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, nech je vám Petr neb Pavel, měžž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

Strana vložená do souboru .pdf příkazem `\shipout` má rozměry podle nastavení platného v době zavolání příkazu `\shipout`. Příslušný box se umístí s ohledem na nastavený levý a horní okraj strany.

Primitivní příkazy `\pdfximage`, `\pdfrefximage` a `\pdflastximage` ke vkládání obrázků jsou popsány například v [7] v sekci 11.7.

3.3 Vložení speciální strany

Praktické využití může mít vložení velké tabulky samostatně na další stranu dokumentu. V ukázce se tabulka vysází na stránku na šířku. Nesmíme zapomenout na řádku 20 zvýšit číslo strany.

<code>\leftskip=0pt</code> <code>\rightskip=0pt plus 60pt</code> <code>\parindent=0pt</code> <code>\parfillskip=0pt plus 1fil</code>	Pokud má registr <code>\rightskip</code> konečnou pružnost, pak budou pružit i mezislovní mezery. \TeX bude preferovat delší řádky i za cenu případného rozdělení slov.
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelný prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, nech je vám Petr neb Pavel, mějž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

<code>\leftskip=0pt</code> <code>\rightskip=0pt</code> <code>\parindent=0pt</code> <code>\parfillskip=0pt</code>	Při nulovém nastavení všech registrů bude odstavec zarovnaný do obdélníku. V tomto případě je ale pravděpodobné, že vznikne řádek s extrémně širokými mezislovními mezerami.
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelný prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, nech je vám Petr neb Pavel, mějž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

```

10 \begingroup
11 \margins/1 a4l (2,2,2,2)cm
12 \shipout\ vbox{
13   \centerline{%
14     \table{rcl}
15       {ob & rov & ská \cr
16         ta & bul & ka \cr}
17   }\medskip
18   \caption/t Popisek
19   \par}
20 \global\advance\pageno1
21 \endgroup

```


<pre>\hspace=96mm \leftskip=0pt \rightskip=0pt \parindent=0pt \parfillskip=0pt</pre>	<p>Pokud potřebujeme odstavec vysázet do obdélníku, ale nezáleží nám na jeho šířce, můžeme se pokusit vyhnout extrémně širokým mezerám změnou šířky sazby <code>\hspace</code>.</p>
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelny prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, nech je vám Petr neb Pavel, měžž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

<pre>\leftskip=0pt \rightskip=0pt \parindent=0pt \parfillskip=0pt \emergencystretch100pt</pre>	<p>Pokud potřebujeme odstavec vysázet do obdélníku a šířka je daná, pak si musíme pohrát s pružností mezer. Nastavení registru <code>\emergencystretch</code> na kladnou hodnotu způsobí, že \TeX nebude vnímat velké mezery jako příliš nevhodné. Bude se tak preferovat řádkový zlom s více řádky s velkými mezerami před zlomem s jedním řádkem s obrovskou mezerou.</p>
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelny prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, nech je vám Petr neb Pavel, měžž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

3.4 Řízený tisk obrázků

Předpokládejme, že máme stovku obrázků uloženou v souborech `obrazek1.jpg` až `obrazek100.jpg`. Úkolem bude vytisknout všechny tyto obrázky ve stejné velikosti, v našem případě na stránku A4 na šířku s 5mm okrajem.

Zkušenosti autorů ukazují, že u ovladačů tiskáren je možné nastavovat mnoho

<pre>\leftskip=0pt \rightskip=0pt \parindent=0pt \parfillskip=0pt \tolerance500</pre>	<p>Nastavení velké hodnoty <code>\tolerance</code> způsobí, že T_EX bude zkoumat i možné řádkové zlomy s většími mezerami a z těchto zlomů najde ten nejlepší.</p>
---	--

Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelny prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, díím, nech je vám Petr neb Pavel, mějž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, díím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!

<pre>\leftskip=0pt plus 20pt \rightskip=0pt plus 20pt \parindent=0pt \parfillskip=0pt</pre>	<p>Při použití ozdobného písma není nutné, aby okraje sazby byly zcela rovné. Pak můžeme zarovnání do obdélníku docílit nastavením malé pružnosti u <code>\leftskip</code> a <code>\rightskip</code>.</p>
---	---

Sto roků trisekci zkoušel jsem, sto roků sekal jsem úhly. Za sto let Galois přišel sem, nálady dobré mi uhly. Rovnice padly mi do očí, kořeny z tělesa uhly. Cardano vzorcem svým útočí, najde ty rozseklé úhly. Kružítka беру si do práce, pravítka беру si taky. Eukleidés rád mi nevzdát se, konstrukcí dělal už mraky. Za sto let kružítko mám už dost, kdy se mi snahy ty vrátí? Od Knutha kamarád Metapost námahu výrazně zkrátí. Abych měl rozum, já sekal jsem zas, novinky zkusil však prve. Zadeha matika úhly vráz namísto sekání urve. Všechny vás nezdolám, všechny ne, vím, úhlové velcí neb malí, s kvantifikátorem existenčním řešení přichází z dále. Všechny vás nezdolám, všechny ne, vím, všelikých úhly vy stupňů. Angulus rectus, ten já roztřetím a na tři třicítky utnu!

parametrů. Ne vždy je však jednoduché nastavit parametry ovladačů tak, aby byl text nebo obrázek vytištěný přesně v požadovaném rozměru a na požadované pozici. Ukázalo se jednodušším umístit text nebo obrázek přesně v požadovaném rozměru a na požadované pozici do pdf souboru, v němž rozměr stránky odpovídá rozměru stránky v tiskárně. Ovladači tiskárny se pak řekne, aby dokument se vytiskl přímo bez dalších úprav a transformací.

Proto náš úkol vyřešíme vytvořením jednoduchého pdf dokumentu, do nějž v cyklu na jednotlivé stránky vložíme příslušné obrázky.

```
22 \input opmac
23 \margins/1 a4l (5,5,5,5)mm
24 \tmpnum0
```

<pre>\leftskip=1cm \rightskip=1cm \parindent=-1cm \parfillskip=-1cm</pre>	<p>Při sazbě obsahu nebo rejstříku bývají neprvní řádky odsazeny zleva a neposlední řádky odsazeny zprava.</p>
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelny prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, nech je vám Petr neb Pavel, měžž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

<pre>\parshape12 0mm 96mm 13mm 96mm 18mm 96mm 21mm 96mm 23mm 96mm 24mm 96mm 24mm 96mm 23mm 96mm 21mm 96mm 18mm 96mm 13mm 96mm 0mm 96mm \parindent=0pt \parfillskip=0pt</pre>	<p>Příkazem <code>\parshape</code> lze nastavit libovolný tvar odstavce. První parametr určuje počet nastavovaných řádků a za ním následuje odsazení a šířka každého řádku. I v tomto případě jsou na příslušná místa vloženy mezery z <code>\parindent</code>, <code>\leftskip</code>, <code>\rightskip</code> a <code>\parfillskip</code>.</p>
<p>Sto roků v šachtě žil, mlčel jsem, sto roků kopal jsem uhlí, za sto let v rameni bezmasém svaly mi v železo ztuhly. Uhelny prach sedl do očí, rubíny ze rtů mi uhly, ze vlasů, z vousů a z obočí visí mi rampouchy uhlí. Chléb s uhlím беру si do práce, z roboty jdu na robotu, při Dunaji strmí paláce z krve mé a z mého potu. Sto roků v kopalně mlčel jsem, kdo mi těch sto roků vrátí? Když jsem pohrozil kladivem, kdekdo se začal mi smáti. Abych měl rozum, šel v kopalnu zas, pro pány robil jak prve: máchl jsem kladivem – teklo vráz na Polské Ostravě krve! Všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, nech je vám Petr neb Pavel, měžž prs kryt krunýřem ocelovým, tisícům k útoku zavel, všichni vy na Slezské, všichni vy, dím, hlubokých páni vy dolů: přijde den, z dolů jde plamen a dým, přijde den, zúčtujem spolu!</p>	

```
25 \loop
26 \ifnum\tmpnum<100 \advance\tmpnum1
27 \pdfximage width\hsize{obrazek\the\tmpnum.jpg}
28 \shipout\hbox{\pdfrefximage\pdflastximage}
29 \repeat
30 \end
```

3.5 Stránková montáž

Pomocí příkazu `\shipout` je možné provádět stránkovou montáž, například vysázet dokument jako brožuru. O tomto bylo více pojednáno v článku [8].

4 Output rutina

V kapitole 23 `TEX`booku Donald Knuth o output rutině píše:

Chapter 22 taught you how to be a T_EX master, i.e., a person who can produce complicated tables using `\halign` and `\valign`; the following material will take you all the way to the rank of Grandmaster, i.e., a person who can design output routines. When you are ready for this rank, you will be pleased to discover that—like alignments—output routines are not really so mysterious as they may seem at first.

V následujícím textu si na příkladech ukážeme, že i běžný smrtelník si může output rutinu `TEX`u upravit k obrazu svému.

Output rutina je posloupnost tokenů uložená v token registru `\output`, kterou `TEX` zpracuje v okamžiku, kdy algoritmus stránkového zlomu přesně určí, jaký vertikální materiál se vysází na aktuální stránce. Algoritmus stránkového zlomu tento materiál uloží do vboxu `\box255` a úkolem output rutiny zpravidla je umístit tento vbox na stránku a vložit stránku do souboru `.pdf`. Proto by output rutina měla obsahovat příkaz `\shipout`.

Nepříjemnou vlastností output rutiny je, že dopředu není známo, ve kterém okamžiku se zavolá. Na základě principu nutného minima se output rutina zavolá až po ukončení algoritmu řádkového zlomu, kdy se do vertikálního seznamu vloží celý odstavec. To bývá většinou v místě, které se poté vysází na následující straně. V případě odstavců delších než jedna strana se může stát, že se output rutina zavolá až v místě, které se poté vysází o několik stran dále.

Jedním důsledkem předchozího je, že `TEX` interně musí output rutinu zpracovat uvnitř skupiny. Proto je také nastavení platné napříč dokumentem nutné uvnitř output rutiny měnit globálně. To se týká například registru `\pageno`, ve kterém bývá zvykem mít uloženo číslo strany. (V `LATEX`u se používá registr `\c@page`, k němuž lze přistupovat například přes `LATEX`ová makra `\arabic{page}` nebo `\setcounter{page}`.)

Druhým důsledkem je, že nemá smysl v textu dokumentu registr `\pageno` používat. Pokud bychom jej použili, neměli bychom vůbec jistotu, že by v něm bylo uloženo číslo aktuální strany. (Na řádku 20 jsme k registru `\pageno` mimo output rutinu přistupovali. Nezájímala nás však jeho hodnota, ale pouze jsme jej potřebovali zvýšit o jedničku.)

4.1 Minimální příklad

Vyzkoušejme si vysázet jednoduchý dokument.

```
31 \output{\shipout\box255}
32
33 Hello
34
35 \vfil\break
36
37 World
38
39 \bye
```

Nejprve si na řádku 31 nadefinujeme minimální output rutinu. Ta pouze vezme obsah boxu 255 a vloží jej do pdf souboru. Výsledný dokument tak bude mít dvě stránky, kde na první stránce bude pouze text „Hello“ a na druhé stránce text „World“. Žádné další objekty uvedené v podsekcí 1.7 se na stránku nevloží.

4.2 Jednoduchá output rutina

Nyní si vytvoříme jednoduchou output rutinu, která na stránku vysází `\box255` a pod něj vysází číslo strany zarovnané na střed.

```
40 \output{
41   \shipout\vbox{
42     \vbox to\vsizel{\unvbox255}
43     \bigskip
44     \centerline{\tenrm\the\pageno}}
45   \global\advance\pageno1}
```

Musíme si uvědomit, že `\box255` může mít pokaždé jinou výšku a output rutina musí zařídit, aby navenek působil jako box stejné výšky. V našem případě bude výška rovna `\vsizel`. V opačném případě by na každé stránce bylo číslo strany v jiné výšce, což určitě není žádoucí.

Na řádku 44 je pomocí `\tenrm` nastaven font, v němž bude vysázeno číslo strany. Pokud bychom font nenastavili, mohlo by se stát, že by na každé stránce bylo číslo strany vysázeno jiným fontem, konkrétně fontem, kterým byl aktuální v okamžiku zavolání output rutiny. (Uživatelé \LaTeX u použijí jiný přepínač pro změnu fontu včetně velikosti.)

A opět nesmíme zapomenout globálně zvýšit číslo strany.

Výsledek může čtenář vidět na aktuální stránce.

4.3 Záhloví a zápatí

V plainu jsou pro sazbu záhlaví a zápatí vyhrazeny token registry `\headline` a `\footline`. Do těchto registrů uživatel vloží horizontální materiál, který se má vysázet v řádku se záhlavím a zápatím.

Následující řádky vysázejí číslo strany v záhlaví vždy na vnějším okraji stránky. Na sudých stránkách bude nekonečně pružná mezera `\hfil` napravo od čísla a číslo tak bude vlevo. Na lichých stránkách bude více nekonečně pružná mezera `\hfill` nalevo od čísla a číslo tak bude vpravo. Podobně je v zápatí použita nulová mezera s nekonečnou pružností, která se roztáhne na celý řádek.

```
46 \headline{\ifodd\pageno\hfill\fi \tenrm\the\pageno\hfil}
47 \footline{\hss}
```

Uživatel si může samozřejmě nastavit jiné záhlaví a zápatí. Obsah registrů `\headline` a `\footline` pak v output rutině vysázíme pomocí příkazu `\the`.

```
48 \output{
49   \shipout\vbox{
50     \vbox to0pt{\vss\line{\the\headline}\bigskip}
51     \vbox to\vsizel{\unvbox255}
52     \bigskip
53     \line{\the\footline}}
54   \global\advance\pageno1}
```

Na řádku 50 se vysází vertikální box nulové výšky, který neovlivní pozici sazby, přičemž materiál použitý v tomto boxu bude z boxu vyčnívat nahoru.

Výsledek může čtenář vidět na aktuální stránce.

Pokud chce čtenář tuto output rutinu použít v \LaTeX u, musí si předefinovat makro `\line`

```
55 \def\line{\hbox to\hsize}
```

protože \LaTeX definuje makro `\line` jiným způsobem. Tuto definici lze použít také lokálně, například vložit řádek 55 mezi řádky 48 a 49. Dále si čtenář musí v \LaTeX u registry `\headline` a `\footline` nejprve nadeklarovat pomocí `\newtoks\headline` a `\newtoks\footline`. V \LaTeX u se implicitně text záhlaví namísto do token registrů `\headline` a `\footline` ukládá do maker `\@oddhead`, `\@evenhead`, `\@oddf` a `\@evenfoot`, jejichž existence je před uživatelem utajena a musí k nastavení těchto maker použít jiná makra.

4.4 Čára pod záhlavím

Záhlaví je možné oddělit od textu horizontální čarou. Musíme si však uvědomit, že horizontální čáru je možné použít pouze ve vertikálním módu, přičemž obsah

registru `\headline` se expanduje v horizontálním módu. K tomu lze využít příkaz `\vadjust`, který vloží příslušný vertikální materiál pod aktuálně sázený horizontální box. Při použití output rutiny ze strany 56 můžeme registry `\headline` a `\footline` nastavit následovně.

```
56 \headline{\ifodd\pageno\hfill\fi \tenrm\the\pageno\hfil
57 \vadjust{\vskip3pt\hrule\vskip-3.4pt}}
58 \footline{\hss}
```

Vertikální mezera `3pt` slouží k oddělení záhlaví od čáry. Čára má implicitní tloušťku `0.4pt`, a proto vertikální mezera `-3.4pt` posune sazbu zpět do původního bodu.

Čtenář si může promyslet, kde by bylo třeba použít příkaz `\vskip` a s jakými parametry, aby se vysázela čára nad zápatím.

Alternativní možností je zakomponovat horizontální čáru přímo do output rutiny. Uživatel pak nemusí používat konstrukci z řádku 57.

```
59 \output{
60   \shipout\vbox{
61     \vbox to0pt{\vss\line{\the\headline}
62       \vskip3pt\hrule\vskip-3.4pt
63       \bigskip}
64     \vbox to\vsizelength{\unvbox255}
65     \bigskip
66     \line{\the\footline}}
67   \global\advance\pageno1}
```

Výsledek může čtenář vidět na aktuální stránce.

4.5 Plovoucí záhlaví

Do záhlaví je možné vložit také text, který je závislý na textu vyskytující se na aktuální stránce. Například v knihách se do záhlaví vkládá nadpis aktuální sekce, ve slovnících se do záhlaví vkládá rozsah slov vyskytující se na aktuální stránce.

Vytvoříme si makro `\sekce`, které vysází nadpis sekce a tento nadpis uloží do makra `\navezsekce`. Cílem bude, aby poté output rutina mohla použít název sekce v záhlaví. V našem případě bude v záhlaví název sekce umístěn naproti číslu strany.

```
68 \def\sekce#1{\par\bigskip
69   \noindent
70   \def\navezsekce{#1}%
71   {\bf#1}\par
72   \nobreak\bigskip}
```

```

73 \headline{\tenrm\strut
74 \ifodd\pageno
75 \navezsekce\hss\the\pageno
76 \else
77 \the\pageno\hss\navezsekce
78 \fi}

```

Takto definované makro však nebude správně fungovat. Očekávali a chtěli bychom, aby se v zápatí vyskytl název sekce, která je na aktuální stránce. Nicméně makro `\navezsekce` se expanduje až v output rutině a v tom okamžiku v něm bude uložen poslední název sekce, který byl definován před zavoláním output rutiny. Z důvodů popsaných na straně 54 se může jednat o nadpis, který se vyskytne až na následující straně.

Pro tyto účely je v \TeX u implementován příkaz `\mark`. Tento příkaz uloží svůj argument do paměti a v output rutině jej expanduje. Konkrétně se v output rutině expanduje

- `\topmark` na argument posledního `\mark` použitého na předchozí straně,
- `\firstmark` na argument prvního `\mark` použitého na aktuální straně,
- `\botmark` na argument posledního `\mark` použitého na aktuální straně.

Pokud tedy budeme chtít, ať se do záhlaví dostane název první sekce na aktuální straně, musíme v makru `\sekce` použít příkaz `\mark` a v záhlaví použít příkaz `\firstmark`.

```

79 \def\sekce#1{\par\bigskip
80 \noindent
81 \mark{#1}%
82 {\bf#1}\par
83 \nobreak\bigskip}
84 \headline{\tenrm\strut
85 \ifodd\pageno
86 \firstmark\hss\the\pageno
87 \else
88 \the\pageno\hss\firstmark
89 \fi}

```

Čtenář necht si sám vyzkouší, na co se budou expandovat příkazy `\topmark`, `\firstmark` a `\botmark` v případě, že na aktuální straně nezačíná žádná sekce, a v případě před nastavením prvního `\mark`.

Použité makro `\strut` vytvoří vertikální podpěru pro text, aby záhlaví bylo na každé straně ve stejné výšce, nezávisle na tom, jestli text záhlaví je celý nad účarím, nebo zda zasahuje pod účarí.

Výsledek může čtenář vidět na aktuální stránce.

4.6 Poznámky pod čarou

Nyní naši output rutinu naučíme pracovat s poznámkami pod čarou. V PlainTeXu se vysázené poznámky pod čarou ukládají do vboxu s číslem `\footins`.³ Proto do naší output rutiny přidáme test, zdali je tento vbox prázdný. A pokud není, vložíme vertikální mezeru velikosti `\skip\footins`, vhodně umístíme horizontální čáru⁴ a pak vysázíme tento vbox.

```

90 \output{\shipout\vbox{
91   \vbox to0pt{\vss\line{\the\headline}
92     \vskip3pt
93     \hrule
94     \vskip-3.4pt
95     \bigskip}
96 \vbox to \vsize{
97   \unvbox255
98   \ifvoid\footins\else
99     \vskip\skip\footins
100    \vskip-2.4pt
101    \hrule width1cm
102    \vskip2pt
103    \unvbox\footins
104    \fi
105    \vfil}
106 \bigskip
107 \line{\the\footline}}
108 \global\advance\pageno1}

```

Výsledek může čtenář vidět na aktuální stránce.

4.7 Jednoduché slajdy

V této podsececi vytvoříme output rutinu, kterou lze použít při sazbě slajdů. Jako rozměr stránky vezmeme formát A5 na šířku a nastavíme okraje pro text slajdů.

```

109 \margins/1 a5l (15,15,15,10)mm

```

V output rutině si lokálně nastavíme nulové okraje. Pomocí příkazů `\hrule` a `\vrule` vytvoříme obdélníky dané barvy. Pomocí `\hskip` a `\vskip` musíme zajistit, aby se po nakreslení obdélníku pozice sazby dostala zpět na patřičné místo. Výšku a hloubku obdélníků na řádcích 116 a 126 volíme tak, aby jejich součet odpovídal okrajům nastaveným na řádku 109, přičemž hloubka obdélníků

³Přesný mechanismus sazby poznámek pod čarou je uveden v [2] v sekci 6.7.

⁴Podle této čáry se poznámky nazývají pod čarou.

Jednoduché slajdy

určuje vertikální umístění účarí příslušného textu v rámci obdélníku. Samotný `\box255` na slajdu vycentrujeme vertikálně i horizontálně na řádcích 120–123.

```
110 \output{\margins/1 a5l (0,0,0,0)mm
111   \shipout\vbox to\vsizel{
112     \setcmykcolor{0 0 0.4 0.1}
113     \hrule height\vsizel width\hsizel
114     \vskip-\vsizel
115     \line{\setcmykcolor{0.5 0 0.5 0}}%
116     \vrule height10mm depth5mm width\hsizel
117     \hskip-\hsizel \hskip15mm
118     \typosize[20/]\bf\setcmykcolor{0 0 0 1}%
119     \the\headline\hss}
120   \vss
121   \centerline{\setcmykcolor{0 0 0 1}%
122     \vbox{\unvbox255\unskip}}
123   \vss
124   \line{\setcmykcolor{0.5 0 0.5 0}}%
125   \hskip\hsizel \hskip-10mm
126   \vrule height6mm depth4mm width10mm
127   \hskip-10mm
128   \typosize[12/]\bf\setcmykcolor{0 0 0 1}%
129   \hss\the\pageno\hss
130   }
131   \hrule height0pt
132 }
133 \global\advance\pageno1
134 }
135 \headline{\firstmark}
```

Výsledek může čtenář vidět na aktuální stránce. (Ve skutečnosti byla output rutina drobně upravena, s ohledem na formát časopisu.)

Podobnou myšlenku můžeme použít při sazbě slovníku, kdy na hranu stránky umístíme počáteční písmeno slov na aktuální stránce.

Firma, s.r.o.

4.8 Hlavičkový papír

Zcela analogicky můžeme vytvořit hlavičkové papíry nějaké firmy. Předpokládejme, že v souboru `hlavicka.pdf` máme uložen obrázek, který má stejné rozměry jako stránka a který se vloží na pozadí každé stránky dokumentu. Přes tento obrázek se pak bude sázet samotný text.

Přestože se obrázek bude vkládat na každou stránku dokumentu, my jej na řádcích 136–137 vložíme do dokumentu jen jednou a v output rutině budeme pouze vkládat odkaz na tento obrázek uložený v dokumentu. Tímto rozdílným přístupem oproti řádku 8 můžeme výrazně zmenšit velikost výsledného souboru, pokud bude dokument vícestránkový. Pro detaily opět odkazujeme čtenáře například na sekci 11.7 v [7].

Protože v output rutině lokálně na řádku 138 nastavujeme nulové okraje stránky, určuje vertikální mezera na řádku 145 vertikální odstup čísla strany od hrany stránky.

```
136 \pdfximage{hlavicka.pdf}
137 \edef\cislohlavicky{\the\pdflastximage}
138 \output{\margins/1 a5 (0,0,0,0)mm
139   \shipout\vbox to\ysize{
140     \pdfrefximage\cislohlavicky
141     \vskip-\ysize \vskip30mm
142     \centerline{\vbox{\unvbox255}}
143     \vss
144     \line{\hss\tenrm\the\pageno\hss}
145     \vskip20mm
146   }
147 \global\advance\pageno1
148 }
```

Výsledek může čtenář vidět na aktuální stránce.

Závěrem této sekce si uvědomme důležitý význam output rutiny. Autor dokumentu se stará pouze o obsah textu, tedy o `\box255`. Naproti tomu, grafik se *nezávisle* stará o umístění `\box255` a dalších náležitostí na stránku, tedy o output rutinu.

5 Pozice sazby

Může se stát, že autor bude potřebovat propojit grafiku s určitými částmi textu. Například když bude v prezentaci chtít zdůraznit, co s čím souvisí. Pro tyto účely může použít mechanismus pdfTeXu⁵ na zjištění skutečné pozice konkrétního bodu sazby na stránce. Tento mechanismus úzce souvisí s output rutinou, protože skutečná pozice sazby je známa až v okamžiku vysázení sazby. Nicméně pro jeho použití do output rutiny zasahovat nemusíme.

5.1 Zjištění pozice

Pozici bodu TeX určuje v jednotkách `sp` měřených od levého dolního okraje stránky. Například pozice tohoto bodu je (12685637, 26756928). V bodě, jehož pozici chceme zjistit, použijeme příkaz `\pdfsavepos`. Souřadnice tohoto bodu pak získáme zápisem hodnot registrů `\pdflastxpos`, `\pdflastypos` do nějakého souboru.⁶

Konkrétně můžeme v dokumentu postupovat následovně. Pomocí příkazů

```
149 \newwrite\soubor
150 \openout\soubor pozice.txt
```

vytvoříme a otevřeme soubor `pozice.txt`. V dokumentu pak můžeme psát⁷

```
151 ... pozice tohoto
152 \pdfsavepos
153 \write\soubor{(\the\pdflastxpos, \the\pdflastypos)}%
154 bodu je ...
```

Poté, co zavřeme soubor `pozice.txt` příkazem

```
155 \closeout\soubor
```

bude v tomto souboru uložen řádek

```
156 (12685637, 26756928)
```

Jestliže nám jednotky `sp` nevyhovují, můžeme použít příkaz `\dimexpr`, který načte délkový výraz (v našem případě `12685637sp`), a příkaz `\the`, který hodnotu tohoto výrazu vypíše v jednotkách `pt`. Místo řádku 153 pišme

```
157 \write\soubor{\the\dimexpr\pdflastxpos sp,
158 \the\dimexpr\pdflastypos sp}}%
```

⁵Jedná se až o záležitost pdfTeXu, původní TeX tímto mechanismem vybaven není.

⁶Zápis do souborů TeX provádí až během exportu příslušného boxu do pdf souboru příkazem `\shipout`.

⁷Musíme si dát pozor, ať na řádku 153 nezavlečeme do textu nechtěnou mezeru.

Potom bude v souboru `pozice.txt` uložen řádek

```
159 (193.56746pt, 408.27832pt)
```

Samozřejmě si řádky 152 a 157–158 můžeme zautomatizovat vhodnými makry.

5.2 Propojení s METAPOSTem

Nyní si popíšeme, jak je možné pozice bodů, zjištěné v předchozí podsekcí, předat programu METAPOST, který pak podle nich vytvoří příslušnou grafiku.

Vytvoříme si makro `\bod#1`, které do souboru `pozice.txt` zapíše pozici aktuálního bodu sazby tak, aby ji METAPOST uložil do proměnné `bod[#1]`.

```
160 \def\bod#1{\pdfsavepos
161   \write\soubor
162     {bod[#1]:=(\the\dimexpr\pdflastxpos sp,
163       \the\dimexpr\pdflastypos sp);}}
```

Po použití

```
164 ... pozice tohoto \bod{1}bodu je ...
```

bude v souboru `pozice.txt` uložen řádek

```
165 bod[1];=(193.56746pt, 408.27832pt);
```

Dále si vytvoříme makro `\obr#1`, které v místě svého použití vloží do pdf souboru METAPOSTový obrázek s názvem `obr.#1`. Makro uloží aktuální pozici sazby do METAPOSTové proměnné⁸ `bod[-#1]`, která bude sloužit jako referenční bod pro přesné umístění obrázku. Makro dále zjistí, zdali soubor s názvem `obr.#1` existuje,⁹ a pokud existuje, pak obrázek vloží na aktuální pozici makrem `\convertMPtoPDF`. Toto makro je definováno v souboru `supp-pdf.tex`.¹⁰

```
166 \input supp-pdf
167 \def\obr#1{\quitvmode\bod{-#1}%
168   \openin\testin obr.#1 \ifeof\testin\else
169     \closein\testin \convertMPtoPDF{obr.#1}{1}{1}%
170   \fi}
```

Makro `\obr` můžeme použít na libovolném místě na stránce, na kterou má být příslušný obrázek vložen.

⁸Indexy METAPOSTových proměnných mohou být libovolná čísla, konkrétně tato čísla mohou být i záporná nebo necelá.

⁹Uživatelé nepoužívající OPmac si nejdříve musejí příkazem `\newread\testin` alokovat řídicí sekvenci `\testin` pro načítání souboru.

¹⁰Pokud L^AT_EXoví uživatelé načtli balíček `color.sty`, mají již soubor `supp-pdf.tex` interně načtený a řádek 166 mohou vynechat.

Zdrojový soubor METAPOSTových obrázků, v souladu s předchozím odstavcem, nazveme `obr.mp`. V tomto souboru musíme nejdříve deklarovat pole proměnných `bod[]` typu `pair` a načíst náš soubor `pozice.txt`. Pak vytvoříme jednotlivé obrázky `obr.n`, jak jsme zvyklí pomocí příkazů `beginfig(n)` a `endfig`, přičemž souřadnice bodu sazby, kde bylo použito makro `\bod{k}`, jsou uloženy v proměnné `bod[k]`. Na závěr každému obrázku jako jeho okraj nastavíme obdélník s nulovými rozměry umístěný do bodu `bod[-n]`. Tím zajistíme správné umístění obrázku v místě použití makra `\obr{n}` a zároveň zajistíme, že obrázek bude mít nulové rozměry a neposune se v tomto místě sazba.

```

171 pair bod[];
172 input pozice.txt
173 beginfig(n)
174   ... obrázek obsahující bod[...]
175   setbounds currentpicture to bod[-n]--cycle;
176 endfig;
177 end

```

Pro vygenerování dokumentu spustíme `TeX` tolikrát, než se ustálí pozice sazby, což je zpravidla dvakrát. Pak `METAPOSTem` vygenerujeme obrázky. A nakonec ještě jednou spustíme `TeX`, čímž obrázky vložíme.

5.3 Propojení s `METAPOSTem` a output rutinou

Uvedený postup můžeme ještě více zautomatizovat tím, že makro `\obr` umístíme přímo na nějaké¹¹ vhodné¹² místo output rutiny. Přitom můžeme využít registr `\pageno` a vložit obrázek příslušný pro danou stránku.

```

178 \output{... \obr{\the\pageno}...}

```

V `METAPOSTu` pak můžeme definovat makra

```

179 def beginobr(expr n)=
180   CísloObr:=n;
181   beginfig(n)
182 enddef;
183 def endobr=
184   setbounds currentpicture to bod[-CísloObr]--cycle;
185   endfig;
186 enddef;

```

¹¹Makro `\convertMPtoPDF` můžeme použít pouze v horizontálním módu. V opačném případě se nejdříve horizontální mód zahájí, čímž se ale posune pozice sazby.

¹²Není vhodné obrázek umísťovat například do zápatí, neboť bychom uvnitř `\shipout` nejdříve vysázeli `\box255` s textem stránky a přes něj bychom překreslili obrázek, čímž bychom zakryli text.

a řádky 173–176 zjednodušit následovně.

```
187 beginobr(n)
188 ... obrázek obsahující bod[...]
189 endobr;
```

Odkazy

1. KNUTH, Donald Ervin. *Computers & Typesetting, Volume A: The T_EXbook*. Addison-Wesley, 1986.
2. OLŠÁK, Petr. *T_EXbook naruby*. Konvoj, 2001.
3. KNUTH, Donald Ervin. *Computers & Typesetting, Volume B: T_EX: The Program*. Addison-Wesley, 1986.
4. KNUTH, Donald E.; PLASS, Michael F. *Breaking Paragraphs into Lines*. 1981.
5. LIANG, Frank. *Word Hy-phen-a-tion by Com-put-er*. 1983. Disertační práce. Stanford University, Department of Computer Science.
6. BEZRUČ, Petr. *Slezské písně*. Československý spisovatel, 1951.
7. OLŠÁK, Petr. *T_EX pro pragmatiky*. ζ TUG, 2016.
8. ŠUSTEK, Jan. Načítání souboru s argumenty v T_EXu. *Zpravodaj ζ TUG*. 2015, roč. 25, č. 1–2, s. 86–94. ISSN 1211-6661. Dostupné z DOI: 10.5300/2015-1-2/86.

Summary: Parameters of the Line Breaking Algorithm and the Output Routine and Their Applications for Typesetting in T_EX

In the paper we go through the inner parts of T_EX and we show how the particular characters of the input file .tex get to the output file .pdf. We focus on the line breaking algorithm explaining how its parameters affect the paragraph alignment. Then we focus on the output routine showing how to put the typeset text on the page. Finally we mention the way how to find the exact position of a particular point on the page with an application in METAPOST figures.

Keywords: T_EX, line break, output routine

schaynova.lucie@seznam.cz, jan.sustek@osu.cz
Ostravská univerzita, Přírodovědecká fakulta, Katedra matematiky
30. dubna 22, CZ-701 03 Ostrava, Czech Republic